

МАРИ-ЛУИ-ЖАН-АНДРЕ-ШАРЛ
ВИКОНТ ДЪО МАРСЕЛЮС
/1816—1820/

Роден е в родовия замък Марселюс в 1795 г. в семейството на известен държавник от времето на Реставрацията, убеден и деен роялист. След 100-те дни на Наполеон Мари-Луи Марселюс навлиза в дипломатическата кариера. Назначен е по-късно за държавен подсекретар на външните работи, след което напуска дипломатическото поприще.

Умира през 1865 г.

Службните му задължения му създават възможност да опознае Европейския Югоизток. Пламенен поклонник на класическата древност и съчувственик на гръцкото националнореволуционно движение, той има особени заслуги за разкриването и пренасянето във Франция на Венера Милоска.

Плод на пътуванията му в Европейския Югоизток са пътните му бележки, поместени тук. Те се отличават не само сточни описания на населени места и паметници, на природни красоти и географски забележителности, но и с литературни достойнства. Интересът към древността на Марселюс е насочил вниманието му и към траките, към които се връща неколккратно. Той проявява интерес към гръцкото учебно дело в Одрин, но никъде не говори за съдбата на българите в земите, през които минава. Заслужават внимание сведенията му за наличност на българско население в Източна Тракия.

Марселюс е автор на няколко съчинения върху Изтока, както и върху Шатобриан.¹

Напускайки Константинопол, виконт дьо Марселюс достига през Силиврия Чорлу.

„Пътят, очертан от конските стъпки през обширни поляни с изтравниче, без дървета, без граници и преграждания, не напуска равнината. От време на време се минава покрай множество скупчени къщи, чието събиране не се обяснява с нищо — нито с [наличността на] някаква рекичка, джамия или плодородни полета. Вдясно се виждат планинските вериги на Тракия, а към юг на хоризонта — Ганейските планини, които окръжават Родосто. Спирам се вечерта в Каристран.

На втори ноември започва дъжд през нощта. Спах в един обор за голямо неудоволствие на няколкото нещастни крави,

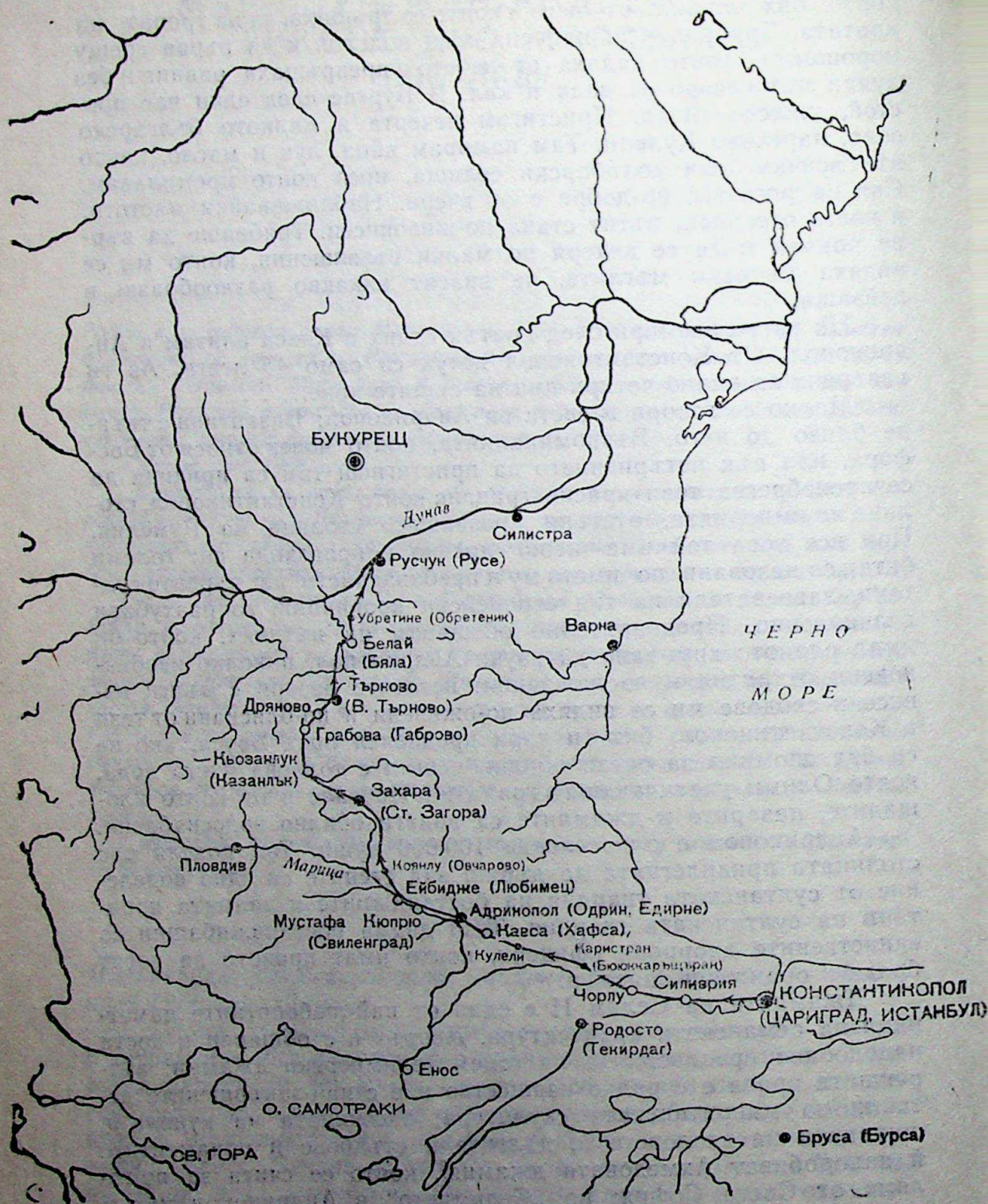
които бях лишил от него и които се връщаха, за да тропат на вратата. Трябваше да напусна този подслон и да вървя срещу пороищата, които падаха от небето и превръщаха равния и без дупки път в езеро от вода и кал. В Бургас след един час престой, ужасен дъжд. Пристигам вечерта в малкото българско село, наречено Кулели. Там намирам яйца, лук и масло, както във всички тези колибарски селища, през които преминавам. Спя на рогозки; по-добре е от вчера. Наближавайки мястото, в което отседнах, пътят стана по-живописен. Трябваше да вървя покрай и да се катеря по малки възвишения, които ми се видяха въпреки мъглите, че внасят някакво разнообразие в пейзажа.

На трети ноември след кратък отдых в Кавса влизам в Андринопол. От Константинопол дотук са само 45 левги. Аз ги извървях за около четири дни на същите коне. . . .

Малко се говори в света за Андринопол; Византион е твърде близо до него. Възпоминанията, които човек отнася от Босфора, или пък нетърпението да пристигнеш там са причина да се пренебрегва този красив град, на който Константинопол, столица на империята, отстъпи прозвището столица на Румелия. При все това той има нещо древно в произхода си: големи битки са назовани по името му и пребиваването на първите султани, завоеватели на тия европейски провинции, го разхубави великолепно. Предварително обещавам на пътника, който би имал рядкото хрумване да изучи Андринопол, няколко необикновени открития и наслаждения: неговите базари с дълги извисени сводове ми се видяха по-оживени и по-бляскави от тези в Константинопол; бих ги дори предпочел пред Бруса, ако не си бях спомнил за онези обилни чешми с толкова чиста вода, която Олимп увеличаваше в града на Прузиас и от които площадите, пазарите и джамиите са винаги обилно водоснабдени.

Андринопол е с население 100 000 души. Той поделя със столицата привилегията да държи зад стените си едно поделение от султанската гвардия на бостанджиите и двамата капитани на султанската гвардия. Тези двама бостанджибашии са единствените дворцови офицери, които имат правото да носят брада и оранжеви пантофи.

Джамията на Селим II е един от най-любопитните паметници на османската архитектура. Дворът ѝ е обширен и доста наподобява преддверията на големите имперски джамии: вътрешната врата е с рядко изящество и е с най-завършените детайли на мавританската скулптура; височината на купола ѝ, ширината на сводовете ѝ, дългите ѝ стълбове и орнаментите ѝ наподобяват Ахмедовата джамия², която се счита за по-голяма от Света София; но „Селимието“ в Андринопол има в повече от съперниците си една чешма, която блика в центъра му под купола и която, падайки в широк басейн, създава непрекъснато вътрешно ехо в тази величествена постройка.

6. Маршрут на Мари-Луи-Жан-Андре-Шарл Марселюс в 1816—1820 г.

„Селимнето“ се отличава най-вече по четирите си красиви минарета, които бе издигнало мюсюлманството. Тези изящни стрели са наредени в права линия в четирите ъгъла с толкова точна ориентация към Мека, че пристигайки по пътя от Силиври, много преди това се виждат повече от две: балкончетата на трите им галерии, направени на еднаква височина, са изградени от пробити камъни, образуващи хиляди разнообразни украшения. Двеста петдесет и осем стъпала от по 11 пуса ме отведоха на най-горния етаж. Три отделни стълбища, всяко от които с отделен вход към двора на храма, водят до последната галерия. И трите, едно над друго в спирала, вървят едно след друго във вътрешността на тази толкова тънка и права игла, без да се срещнат или преплетат някога; първото отвежда до първата галерия, откъдето се изкачва до втората и третата; второто има изход само на втория етаж; и най-сетне третото стълбище се изкачва безспир до най-високата част. Наклонът е много остър и тези много къси площадки не позволяват да се отморяват качващите се и слизащите, мъчително заети с това да се изпъват по рампите или да се изкачват по тях. Съвсем оригинален и великолепно изпълнен замисъл. Така мюезинът от първата галерия, ако по невнимание и от разсеяност се качи по третото стълбище на минарето, след като е изкачил 258 стъпала, трябва да слезе оттам по 150, за да призове на молитва от обичайния си балкон. Това вътрешно разположение не се възпроизвежда в никоя джамия на Константинопол и съществува само в двете минарета на запад от двете други.

Докато напразно може би се мъча да обясня тези дръзновени камбанарии с човешки глас такива, каквито ги видях и разбрах, щях да забравя да кажа какъв очарователен изглед ме очакваше на върха: просторната одринска равнина се разстилаше пред очите ми с овоцните си градини, градините си и зелените си ливади, където пасеха многобройни тракийски кобили, „приятели на конете“, както ги нарича Омир.* Погледът проследява в далечината извивките на Тунджа и на Арба, някогашните Агриан и Тенар. Близо до стените — Хебър, протичащ през пасищата, се крие под едно по-пасторално име — Марица. Дълги редове дървета, любими на крайбрежията, бележат за погледа течението на красивите реки, които буйният Хебър влачи към морето на Самотраки, където го бях видял да се губи под укреплението на града на Еней — Енос. В предградията се откроява със старите си кули и сараят на първите султани, когато те идвали в Андринопол, за да обучават за победи отрядите на храбрите си еничери; на север Балканът огражда хоризонта.

* *Homère, Iliade, ch. XIII, v. 4.*

Видях гръцкия архиепископ Пройос*. Имал бях вече известни връзки с този сановник. Той ръководеше успешно образователната система на сънародниците си. „Училището в Андринопол, ми казваше той, съществува от незапомнено време; последният патриарх Кирил, сега заточен в Света гора, човек с голяма ерудиция, прекара там младостта си. Нашият град, виждате, е обширен; но търговията замира и бедността е всеобща; впрочем ние създадохме безплатни училища за религиозно образование и първоначално образование. Учителите, подчинени на избрани от нас инспектори, се издържат на наши разноски; децата, научили се да четат и пишат и които желаят по-висока степен на образование, преминават в обществения колеж, където под ръководството на трима преподаватели изучават старогръцки, граматика, поезия, реторика и философия. Досега в Андринопол не се налага по-пълно обучение.“ От тези подробности може да се заключи, че образованието на гръците не бе занемарено в 1820 в тези варварски райони. . .

На пети ноември заминавам с 9 пощенски коня и двама водачи. Ходът ни се промени, не е вече бавната и еднообразна стъпка, а големият оживен тръст на татарите (куриери), които нашите древни тракийски коне поддържаха в течение на шест-седем часа. Преминавам Хебър по мост в Мустафа Кюпрю и след първата спирка в Ейбидже³ пак го преминавам, но този път по брод: водата стига чак до седлата ни; това преминаване е неосъществимо през сезона на дъждовете. Реката влачи бистрите си води по легло от чакъл и пясък; ромоленето ѝ е някакси печално из тези самотни поля *respondent flebile gurgae*, както когато лирата и главата на Орфей се търкаляха сред вълните ѝ и когато скалите по брега повтаряха: Евридика, Евридика!

Напускаме Маричината долина, за да поемем посред няколкото възвишения пътя, който води право към разклоненията на Балкана. Спя в Коянлу⁴, българско село; настанявам се под един навес, покрит със слама, поддържан от два реда пръти; и това се нарича къща. Подпалваме там голям огън. Димът излиза, когато пожелае, през отвор, направен сред колибата; донасят ми кобилско мляко, козе сирене и аз си спомням, че се намирам в отечеството на добиващите и пиещи конско мляко. Така Омир представя тези траки, най-справедливи от хората,** които умеят да доят кобилите си и да се хранят с мляко. Той ги назовава също „безжизнени народности“. Строгийт Страбон коментира тези двусмислени думи по съвсем деликатен начин, като казва, че поетът намеквал за онези мъже меж-

* Архиепископът на Андринопол Пройос, след като бе преподавал философия и физика в гръцкото училище в Куру чешме на Босфора, достигнал до най-високите почести в Синода, бе заклан още в началото на смутовете през 1821 г.

** *Homère, Iliade, loc. cit.*

ду гетите, които нямали никакви жени и за да се поправят на боговете, правели най-жестоки жертви. Впрочем не е живот да живееш далеч от жени и географът обяснява така и поддържа точността на Омировия епитет. Нека добавим, че ако някое фанатично и диво племе пренебрегваше империята на красотата, повечето от траките бяха доста чувствителни към нея и думите, които комикът Менандър влага в устата на един от тези варвари, ми напомняха харемите, които току-що бях напуснал. „Никой у нас не се жени за по-малко от десет, единадесет жени, понякога и дванадесет. Онзи, който има само четири, пет, изглежда в очите ни клетник, непознаващ сладостите на брака, и е считан в нашата страна за юноша.“*

Тези класически възпоминания ми дойдоха наум, като гледах да влизат и излизат шест-седем млади и стари жени с боси крака и ни предлагаша сирене, погачи, печени в пепелта, и кукурузени баници, които печеха на жарава. След като ошетаха и разстлаха няколко рогозки, те налягах между нас около големия огън с крака, обърнати към пламъка. Този огън изтрая цяла нощ и осветяваше колибата, в която всички дълбоко спяха.

На другия ден, като вървах покрай големи сечища от дъбове с пожълтели листа и покрай плоска и влажна равнина, се приближавам без прекъсване към Захара⁵, град с 12 хиляди жители, населен почти изключително от турци, размесени с няколко евреи. В предградията се натрупах при преминаването ми. Сипеха хиляди ругатни и камъни по европейското ми облекло. Не държа сметка за ругатните. Но когато един камък улучва коня ми, карам да ме заведат при аянина (управителя) и излагам оплакването си. Като вижда фермана ми, той предлага да ударят тояги на кварталния първенец, свидетел и участник в сцената, от която се оплаках. Той иска при това да ми даде почетна стража при пребиваването ми в Захара. Отказвам с благодарност и казвам на аянина, че предоставям изцяло на неговото благоразумие да накаже миналите изстъпления, както и да предотврати подобни нарушения в бъдеще. Моята умереност успява напълно. Придружават ме с уважение чак до пощенската станция и аз напускам Захара.

Навлизам в тясно планинско гърло. Сигнал висока равнина, вървя към Къозанлук⁶, родината на розите, където стигам в 8 ч. вечерта. Едвам слязъл от коня, нападнат съм от арменски и турски търговци. Всеки ми предлага мускали с есенция, конфитюр от рози, сухи листа, пасти, огърлици. Един казва, че е придворен доставчик; друг се хвали, че е бил доставчик на

* "Ἄν τετραρσ δ' ἢ πάντε γεγαμηκός τ χοι
Καταστροφή τις, ἀνυμέναιος
"Ἄθλιος, ἀνυμφος, οὗτος ἐπικαλεῖτ' ἐν
τοῖς ἔχετ."

не знам коя си Валиде султан. „Пашата на Адрианопол се отнася само към мен“, ми обяснява трети. Отстъпвам най-сетне и добавям към багажа си пълна колекция от благоуханните произведения на Къзозанлук.

На 7 ноември минавам през големи поля с рози, където личат още някои зелени листа, но без цвят; спирам се в Шипка, преди да изкача Балкана. Денят е разкошен. Полето, което наблюдавам внимателно от Адрианопол насам, принадлежи несъмнено на това Тракийско царство, което изтънчените жители на Гърция и Мала Азия считаха за студени и варварски области. Но за нас, хората от Запад, тези просторни равнини, оросявани от Хебър⁷ и заслонени от Хемус откъм северните студове, ще да са по-скоро като нашите красиви междинни провинции, защото са с тяхната температура и плодородие.

След слизане от два часа и половина пристигам на връх Хемус. Над мен бяха само няколко заледени и необитаеми върхове.

*Ulterius nihil est nisi non habitabile frigus.**

Недебели снежни преспи вече побеляват земята. Изгледът е просторен. Под краката си виждаш всички тези второстепенни планини, дъщери на Балкана, които се спускат към Евксин⁸ и Пропонтида⁹. Намираш се над Филипополи и течението на Хебър; броиш върховете на Родопите; но в този голям полукръг много отдалечените предмети се сливат и линиите, мрачни като облаци, се смесват с тях на хоризонта.

Tantum campī jacet!

Никак не виждам Адриатическо море, както малко се надявах, доверявайки се на достоверността на Помпоний Мела. За да не опровергая напълно този географ, си въобразявах, че виждам Черно море. Това е последната ми топографска станция. Хвърлих още един поглед към източните плажове и далечните вълни на Егейско море, които блестяха на хоризонта като сребърна ивица. После, тъжен и примирен, се загърнах в палтото си и слизайки стръмно по северния склон на Балкана, се предадох на мъглите, скрежа и калта.

Прекосих няколко планински реки, извиращи от Хемус, градеца Грабова, студените и мъгливи възвишения и стигнах да нощувам в българското село Дряново (542—545).

На 8 ноември вървя дълго покрай влажните брегове на реката Янтра, древния Ятрос, който се образува от водите, идещи от Балкана, напоява столицата на Северна България и отива да се влее в Дунава. Влизам отрано в Търново, седалище на българските царе, и после на няколко независими патриарси. Коларят ми обръща внимание върху планините, опасващи града, и големите гори, незасегнати от дърварите. Там всред реки от мляко живеят старци, вещи в магьосничеството, и въл-

* *Ovide, Tristes, liv. V, élégie IV, v. 51.*

шебници, чиито страшни чудеса той [коларят] ми разказва.

В търновския хан, където престоях един час, ме очакваше съвсем изискан прием. Заведоха ме в изящен къшк, украсен с дивани, покрит с красиви брусенски тъкани. Веднага ми сервираха едно след друго дузина много подобрани турски ястия. Най-сетне, когато поисках да разбера всичката тази благосклонност, ми отговориха, че моят ферман задължавал началника на пощата да нахрани пътника и че не дължа нищо. Бях толкова повече изненадан от този царски обичай, понеже досега не бях и подозирал, че имам привилегии. Освен това управителят на търновския хан не изгуби нищо от това, че бе точно изпълнил смисъла и съдържанието на върховното разпореждане. Бакшишът бе съразмерен с неговия прием.

Пътувам дълго из планините, покрити с тези вековни дървета, които плашат водача. Стигаме на края на една дълга равнина колибарското селище Белаи¹⁰, където в колибата на един дървар намирам гостоприемство не с много удобства, но много благосклонно. Там, прекарвайки нощта със семейството край обширно огнище, което гори цяла нощ, не мога да не съжалявам, че ще заменя тези простички и патриархални порядки с подозрителността и алчността на европейските ханове. Припомням си тези толкова обични приятели, които срещам по бреговете на Хиос и Родос, благите благословии на духовника от Тир под сянката на архиепископската му колиба, чистосърдечната любезност на арабина Абу Гош под шатрата му; най-вече приема на Смарагда в Маратон; навсякъде — от пръстената хижа на фелаха земеделец в Нилската долина до дървената къщица на дърваря от българските гори, намирам все тези благородни грижи на брат към брата; сякаш из тези пустотии бяха научили или не бяха забравили красивите слова на големия поет: „Гостите и бедните са изпратени от бога.“*

На сутринта денят е студен и мрачен — в Европа сме вече. Спирам се в селото Убретане. Два часа след това се разхождам под стените на крепостта Русчук, голям турски град и граничен пашалък, в очакване да ми намерят лодка, за да премина през реката. Прехвърлям Дунава с платноходка в един часа при насрещен вятър.“ (546—548)¹¹

Увод, превод и коментар: Б. Цветкова

**Homère. Odyssée, ch. XIV, v. 57.*

... Πρὸς γὰρ Διὸς εἰσὶν ἅπαντες
ἔστιν ὅτε, πτωχοὶ τε'...

- ¹ Сведенията за живота на пътешаеца са по Larousse du XXe s.
- ² Джамиата султан Ахмед I в Истанбул.
- ³ Изопачено от Хебибче, Любимец, Хасковски окръг.
- ⁴ Дн. с. Овчарово, Хасковски окръг.
- ⁵ Изопачено от Загра, Загра- и Ески Хисар, гр. Стара Загора.
- ⁶ Изопачено от Кезанлик (Казанлък), гр. Казанлък, Сливенски окръг.
- ⁷ Античното име на р. Марица.
- ⁸ Античното име на Черно море — Евксинос Понтос.
- ⁹ Античното име на Мраморно море.
- ¹⁰ Гр. Бяла.
- ¹¹ Преводът е по текста на книгата със заглавие под № 202 в библиографията на тома.